

ASSAJOS I ESTUDIS

L'Hort de les Palmes de Picanya. Un nou espai per a la residència de senyorettes en temps de guerra

L'Hort de les Palmes de Picanya. A new place for the residence of ladies in a war times

Wilson Ferrús Peris

pasfepe@uv.es

*Universitat de València, Departament d'Història Comparada i Història de l'Educació. Catedràtic
d'institut de Llengua i Literatura*

Data de recepció de l'original: 15 de gener de 2022

Data d'acceptació: 20 de setembre de 2022

RESUMEN

En dos publicaciones anteriores ya analizamos la última de las etapas del Grupo Femenino de la Residencia de Estudiantes de Madrid, la que transcurrió a lo largo de la guerra civil en l'Hort de les Palmes de Picanya, en tierras valencianas. Una experiencia de renovación e innovación pedagógica que durante la guerra se transformó en un instrumento de extensión cultural y educación popular. Un ejemplo de sororidad de un grupo de mujeres que vivieron y convivieron en unas circunstancias adversas de confrontación bélica, formándose y formando a otras mujeres, tejiendo importantes redes de relaciones personales y prestándose entre ellas soporte material y emocional. Ahora, ofrecemos las imágenes del espacio donde aquellas mujeres aspiraron, mientras duró el sueño republicano, a ser modernas, emancipadas, independientes y libres en igualdad de condiciones que el hombre. Al mismo tiempo, presentamos dos documentos imprescindibles para conocer y reconstruir la vida y la acción educativa que se llevó a cabo. Uno, la parte de la Memoria que hace referencia a la Residencia de Estudiantes

que en julio de 1937 publicó la Comisión delegada de la JAE en Valencia y el otro, el certificado que Regina Lago presentó ante el MIP en agosto de 1937 con la relación de las colaboradoras de la Residencia y el plan de Trabajo.

PALABRAS CLAVE: Residencia de Señoritas, Grupo Femenino de la Residencia de Estudiantes de Madrid, Hort de les Palmes, Paiporta, Picanya, JAE, educación, formación, cultura.

RESUM

Ja hem analitzat en dues publicacions anteriors l'última de les etapes del Grup Femení de la Residència d'Estudiants de Madrid, la que va transcórrer al llarg de la guerra civil a l'Hort de les Palmes de Picanya, en terres valencianes. Una experiència de renovació i innovació pedagògica que durant la guerra es va transformar en un instrument d'extensió cultural i educació popular. Un exemple de sororitat d'un grup de dones que visqueren i convisqueren en unes circumstàncies adverses de confrontació bèl·lica, formant-se i formant a altres dones, teixint importants xarxes de relacions personals i donant-se suport material i emocional. Ara, oferim les imatges de l'espai on aquelles dones aspiraren, mentre durà el somni republicà, a ser modernes, emancipades, independents i lliures en igualtat de condicions amb l'home. Al mateix temps, presentem dos documents imprescindibles per a conèixer i reconstruir la vida i l'acció educativa que s'hi va portar a terme. Un, la part de la Memòria que fa referència a la Residència d'Estudiants que en juliol de 1937 publicà la Comissió delegada de la JAE a València i l'altre, el certificat que Regina Lago presentà davant el MIP en agost de 1937 amb la relació de les col·laboradores de la Residència i el pla de treball.

PARAULES CLAU: Residència de Senyorettes, Grup Femení de la Residència d'Estudiants de Madrid, Hort de les Palmes, Paiporta, Picanya, JAE, educació, formació, cultura.

ABSTRACT

We have already analyzed in two previous publications the last stage of the Women's Group of the Student Residence of Madrid, the one that lived during the civil war in Hort de les Palmes de Picanya, in Valencia. A renewal and pedagogical innovation experience that during the war became an instrument of cultural extension and popular education. An example of sisterhood of a group of women who lived

in adverse circumstances of war confrontation, training themselves and training other women, building important personal relationships and providing material and emotional support between them. Now, we offer the images of the place where those women aspired, while the republican dream lasted, to be modern, emancipated, independent and free under equal conditions with men. At the same time, we provide two essential documents to know and rebuild the life and the educational action that took place in that place. The first one, the part of the Memory that refers to the Student Residence published in July 1937 by the Delegate Commission of the JAE in Valencia, and the other, the certificate that Regina Lago presented to the MIP in August 1937 with the relationship of the collaborators of the Residence and the Work Plan.

KEY WORDS: Residence of Ladies, Women's Group of the Residencia de Student Residence of Madrid, Hort de les Palmes, Paiporta, Picanya, JAE, education, training, culture.

I. INTRODUCCIÓ. TRASLLAT I ALLOTJAMENT A L'HORT DE LES PALMES DE PICANYA

Durant la guerra, la Junta per a l'Ampliació d'Estudis i Investigacions Científiques (JAE), de la qual depenia la Residència d'Estudiants, continuà funcionant en la zona republicana, mentre que en la zona ocupada pels rebels les seues funcions, serveis, establiments i fundacions van ser assumides per l'Instituto Español i les universitats, després de la seua dissolució el maig de 1938.

Les autoritats republicanes en confiscaren els edificis i en depuraren el personal. Més tard, el desembre de 1936, davant l'assetjament que patia la capital i amb la finalitat d'assegurar, mantenir i continuar els seus treballs i les seues activitats, decidiren crear una Comissió Delegada de la JAE a València, ciutat on es van traslladar, juntament amb els seus col·laboradors i la resta dels centres i institucions que gestionava.

El Grup Femení de la Residència d'Estudiants, denominat també Residència de Senyorettes, institució sota la dependència i la gestió de la JAE, tancà els seus locals a Madrid i es traslladà també a València, on es mantingué activa fins a principis de 1939, pràcticament fins a la fi de la guerra, i sempre, dependent de la Junta.

Va ser, concretament, el gener de 1937, quan, per ordre ministerial del 21 de gener d'aquell any, les últimes estudiants que encara ocupaven un dels pisos de la Residència de Senyorettes a Madrid al carrer de Rafael Calvo, foren evacuades urgentment cap a terres valencianes. Van anar acompanyades per algunes de les professores i també per Pilar Coll i Esperanza González, membres del nou Comitè Directiu, sota la direcció i la coordinació de Regina Lago. La carestia d'aliments, el perill que suposaven per a les seues pròpies vides el setge i els bombardejos a què estava sent sotmesa la ciutat per les forces colpistes i la impossibilitat de tornar a les seues cases, ho feia necessari. A més, la Residència estava ja pràcticament buida, la seua activitat havia cessat i els seus edificis estaven en perill de ser ocupats, reutilitzats o destruïts. L'únic personal que allí restava eren Lucía Calvillo, en aquell moment comptable de la Residència de Senyorettes i responsable dels edificis de Madrid, i Habencio Martín, qui fora porter de la institució pràcticament des dels inicis.¹

Més tard, el 18 de febrer, primer, i el 16 de març, després, isqueren nous combois des de Madrid cap a València carregats d'accessoris, estris, mobles, equipaments i diversos objectes necessaris per a posar en marxa la nova Residència, juntament amb algunes pertinences de les professores i del personal auxiliar.² I encara, en aquesta nova Residència establerta en terres valencianes, es van allotjar també un grup d'infants evacuats de Madrid, amb la intenció de donar-los protecció i seguretat.³

Tant en les resolucions oficials com també en l'escassa documentació conservada, sempre s'afirma que la Residència de Senyorettes de Madrid, juntament amb les xiquetes evacuades, es va establir «en el pueblecito de Paiporta (Valencia)» i s'identifica com a «grupo femenino de la Residencia de Estudiantes instalada en Paiporta (Valencia)», «Residencia de Estudiantes (Grupo Femenino) de Paiporta», «Grupo de Paiporta» o «Residencia Huerto de las Palmeras Paiporta Valencia»,⁴ un fet en què coincideixen igualment els

¹ ZULUETA, Carmen de; MORENO, Alicia. *Ni convento ni College. La Residencia de Señoritas*. Madrid: Publicaciones de la Residencia de Estudiantes - Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), 1993, p. 207 i 236; Archivo de la Residencia de Señoritas, Fundación José Ortega y Gasset - Gregorio Marañón (ARSFOM), 60/4/3 i 60/2/1.

² ARSFOM, 60/2/2 i 60/2/3.

³ ARNÁIZ AMIGO, Aurora. *Retrato hablado de Luisa Julián. Memorias de una guerra*. Madrid: Compañía Literaria, 1996, p. 149-150.

⁴ COMISIÓN DELEGADA DE LA JUNTA. *Trabajos de investigación y ampliación de estudios*. València: Ministerio Instrucción Pública (MIP)-JAE, Gráficas Vives Mora, 1937, p. 69; «Carta nombramiento Comisión encargada de los grupos de Paiporta y Valencia», Residencia de Madrid (M-Resid), JAE, 280790340/JAE/167/18/18; ARSFOM, caixa 60; Ordre (O) 1-9-1938, *Gaceta de la República* (GR), 250

testimonis localitzats.⁵ Però, en realitat i sense cap tipus de dubte, es va establir a Picanya, una població de l'Horta Sud veïna de Paiporta, on des de sempre i de manera inequívoca ha estat ubicada la finca on es van traslladar i establir les joves de la Residència de Madrid, l'Hort de les Palmes, un dels horts més antics d'aquesta població, probablement de mitjan segle XIX.⁶

Una confusió derivada del fet que al cap de poc temps de produir-se el colp d'estat una gran quantitat de terres del terme municipal de Picanya van ser confiscades pel Comitè Executiu Popular del poble veí de Paiporta, que ordenà la seua ocupació i vigilància. Açò provocà friccions entre les dues poblacions i protestes per part de Picanya, que exigia la devolució de totes les seues propietats. Però, des de Paiporta, no solament s'hi resistien sinó que reclamaven l'ocupació total de les terres i l'abolició dels límits municipals. Una situació que no es va resoldre fins a les acaballes de 1936,⁷ moment en què el Consell Municipal de Picanya tornà a recuperar aquestes terres, coincidint amb la constitució a la població, el desembre d'aquest mateix any, del Sindicat de Treballadors del Camp. Des d'aquell moment, les terres passaren a ser col·lectivitzades i treballades pels mateixos llauradors de Picanya organitzats al voltant del Sindicat.

L'Hort de les Palmes, doncs, havia estat confiscat pel Comitè Executiu Popular de Paiporta i amb aquest degueren negociar en un primer moment les autoritats republicanes perquè els cediren un edifici on poder allotjar les joves residents que s'havien de traslladar des de Madrid. Però, a més, la convicció que eren a Paiporta potser vingué també donada pel fet que el nucli urbà d'aquesta població era molt més pròxim a la Residència que el de Picanya i l'accés era molt més ràpid i còmode a l'hora de comprar, passejar o fer ús d'infraestructures tan necessàries com l'estació de tren o l'estafeta de correus.

(7-9-1938) i O 27-12-1938, GR, 1 (1-1-1939).

⁵ Josefa Vergé Rodríguez, jove estudiant de Magisteri que es va traslladar el febrer de 1937 per a impartir classes de Matemàtiques i Ciències Fisiconaturals a les residents mentre continuava els seus estudis a la Normal de València. I M. Luisa García Treviño, una de les joves estudiants que es va traslladar des de Madrid per a preparar el batxillerat obrer. Els dos últims testimonis vius que restaven van morir al llarg del 2020. Josefa, el 3 de març, a 103 anys, i Luisa, el 24 d'agost, amb 97 anys.

⁶ Així queda patent a: INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO. TRABAJOS GEOGRÁFICOS. «Planos geométricos geográficos por términos municipales mandados formar por la ley de 27 de Marzo de 1900». Provincia de Valencia, Término municipal de Picaña, 9 de maig de 1903, i DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y CATASTRAL. «Trabajos topográficos, Provincia de Valencia, Término municipal de Picaña», 1 de març de 1938.

⁷ SMYTH, Terence M. [trad. Joan Francesc Mira], *La CNT al País Valencià 1936/1937*. València: Eliseu Climent, 1977, p. 92-93.

2. LA TRIA DE L'ESPAI. UNA ELECCIÓ GENS CASUAL

Una elecció, per part de les autoritats republicanes i la direcció de la Residència de Senyoretas de Madrid, que no va ser fortuïta. Tant Paiporta com també Picanya no sols es trobaven a escassos quilòmetres de la ciutat de València sinó que eren tot un referent en la defensa i protecció, però també escolarització, de la infància evacuada. Arribaren a assumir, protegir i escolaritzar una quantitat més que respectable de xiquets i xiquetes evacuades de les zones de guerra, no solament en colònies col·lectives sinó també en règim familiar, sota la protecció de les mateixes famílies. Tota una mostra de solidaritat, fraternitat i humanitat en temps de guerra, totalment allunyada de la caritat, que mantingueren aquestes dues poblacions fins a la fi de la guerra.⁸

El Grup Femení de la Residència d'Estudiants de Madrid es traslladà a un edifici amb totes les infraestructures adequades per a allotjar-hi una colònia d'aquestes característiques i suficientment ampli i còmode per a poder ubicar-hi tant les professores, el personal auxiliar i les joves estudiants com el grup de xiquetes evacuades de Madrid que, en un primer moment, arribaren amb elles i amb les quals degueren conviure i compartir edifici, activitats i formació. Un edifici formidable que ocupava una xicoteta part d'una extensa propietat envoltada de tarongers i gran quantitat d'arbres fruiters i amb enormes possibilitats per a la pràctica d'una pedagogia activa, viva i arrelada al medi i on poder ubicar tant les diverses activitats de formació com els dormitoris, la cuina, el menjador, la biblioteca, els tallers...

Una propietat al mig de l'horta amb nombroses fanecades de tarongers, de terra i d'espai per a poder realitzar-hi activitats de caràcter molt divers i rebre una educació completa i integral.

3. ESPAI, VIDA I ACCIÓ. FONTS IMPRESCINDIBLES PER A LA SEUA RECONSTRUCCIÓ

Un espai formidable i unes activitats riques i diverses que ja tractarem de reconstruir en dues publicacions anteriors. En 2018, en el número 31 d'aquesta mateixa revista *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació*,

⁸ FERRÚS PERIS, Wilson. *Mestres i escoles a l'Horta Sud 1936-1939. Perspectiva històrica i anàlisi quantitativa*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2015, p. 198-202 i 203-216. FERRÚS PERIS, Wilson. «Les colònies escolars en règim familiar a l'Horta Sud. Protecció, solidaritat i educació en temps de guerra», DDAA. *Educar en temps de guerra*. València: Institució Alfons el Magnànim, València, 2016, p. 249-362.

amb un treball que portava per títol «La Residència de Senyoretetes en temps de guerra (1937-1939). Una experiència d'extensió cultural i educació popular». Posteriorment, en *Modernes, lliures i preparades. El Grup Femení de la Residència d'Estudiants de Madrid en temps de guerra: l'Hort de les Palmes de Picanya (1936-1939)*, guardonada amb el XXI Premi d'Investigació de l'Horta Sud i publicada el desembre de 2018 per Perifèric Edicions - IDECO Horta Sud.

En aquell moment, i també ara, vam comptar, per una banda, amb el testimoni de Josefa Vergé Rodríguez, a qui entrevistarem els dies 5, 20 i 28 de maig de 2017,⁹ i, fonamentalment, amb la descripció tan extraordinàriament minuciosa i completa que, sobre l'Hort de les Palmes i la Residència, realitzà M. Luisa Treviño i recollí el seu fill Luis en el llibre que va escriure i publicar de les memòries de la seua mare.¹⁰

Per altra banda, van ser igualment fonamentals dos documents per conèixer la labor cultural i educativa portada a terme allí, i també les activitats, el pla de treball, l'horari de les classes i la seua organització al llarg de la setmana; sense oblidar el quadre docent i les assignatures de les quals es van responsabilitzar cadascuna de les professores, així com la relació de les altres col·laboradores, el personal auxiliar que exercí unes funcions i unes activitats complementàries a les d'aquelles que tenien la responsabilitat d'impartir classe.

Un d'eixos documents és la Memòria que el juliol de 1937 publicà la Comissió Delegada de la Junta sobre els treballs i l'activitat que s'havien anat realitzant en els diversos centres de la JAE des que el desembre de 1936 el Ministeri d'Instrucció Pública (MIP) posara en marxa a València aquesta Comissió.¹¹ L'altre és el certificat que Regina Lago, com a presidenta del Comitè del «Grupo Femenino de Paiporta», presentà davant el MIP l'agost de 1937 amb la relació de les col·laboradores i el pla de treball que posen en marxa.¹² Dos documents escassos, complementaris i amb alguna dada contradictòria, almenys diferent, que ens aproxima a l'organització del treball i a les activitats que allí, amb total seguretat, es van portar a terme durant

⁹ FERRÚS PERIS, Wilson. *Modernes, lliures i preparades. El Grup Femení de la Residència d'Estudiants de Madrid en temps de guerra: l'Hort de les Palmes de Picanya (1936-1939)*. Catarroja: Perifèric Edicions - Torrent: IDECO Horta Sud, 2018.

¹⁰ TREVIÑO, Luis R. *Una vida casi centenaria (memorias de M. Luisa García Treviño)*. www.lulu.com, 2017, p. 57-73.

¹¹ COMISIÓN DELEGADA DE LA JUNTA. *Trabajos de investigación...*, op. cit.

¹² «Expediente Centros de la Junta», CDM-Resid, JAE/155/36/23.

aquests anys de guerra. Amb els testimonis, els documents i, ara també, amb l'aportació de les fotografies que sobre l'espai hem pogut realitzar i posar a l'abast de tothom, hem reconstruït i reproduït de la manera més fidedigna possible el que allí es va viure.

4. LA DESCRIPCIÓ DE L'ESPAI I EL SEU VINCLE AMB LA VIDA I L'ACCIÓ

L'edifici consta de tres parts totalment unides però clarament identificables en la seua façana principal. En primer lloc, l'habitatge dels propietaris, de dues plantes i emmarcat per dues torres, entre les quals es troba, centrada, la porta principal d'accés a l'interior de la casa. La torre de l'esquerra és una torre mirador a la qual s'accedeix a través d'una escala exterior adossada que parteix del pati interior i travessa la teulada, mentre que la de la dreta té l'aparença de torre per la muralleta que s'alça per amagar la teulada. En segon lloc, l'habitatge dels estatgers, que, tot i semblar que ocupa dues plantes, és d'una sola. I, finalment, el magatzem per a les taronges i els aliments, d'una sola planta. En la part de darrere es conserva encara un pati delimitat per una tanca destinat als animals.

L'altra façana, la lateral orientada cap al sud, malgrat no ser la principal, era la primera amb la qual es trobaven els visitants, perquè donava al camí d'accés principal a l'antiga casa, un passeig llarg emmarcat per dues fileres de palmeres per on sempre accedien les joves residents a l'interior de la casa. Aquesta façana encara conserva les arcades que conformen el pòrtic. El passeig de les palmeres acabava en una mena de placeta amb un molí d'aigua en el centre, que es trobava davant d'aquesta entrada lateral a la casa. Només eixir hi havia un jardí molt gran que corria paral·lel al camí de les palmeres i, entre l'entrada lateral a la casa i el molí d'aigua, també hi havia un estany en forma octogonal envoltat de testos de geranis.

A més, disposaven d'aigua suficient per al consum i per al reg, transportada des d'un motor als afores de Picanya, el motor de Moret, que feia totalment autosuficient la colònia. També tenien una caldera de llenya impressionant, que procurava calor a tota la casa i que encara s'hi conserva.

Amb la col·laboració del Ministeri d'Agricultura, feien assajos pràctics d'avicultura i cunicultura i també d'apicultura i agronomia. Unes activitats que estaven previstes en el pla de treball de les residents. Les primeres activitats les realitzaven en un gran pati posterior tancat, amb estable i destinat i condicionat per a la cria dels animals. Per a portar endavant els altres dos

tallers, tenien a l'exterior de la casa una nombrosa quantitat de possibilitats, sense oblidar ni el jardí ni la gran porxada que permetia impartir classes a l'aire lliure i cultivar i observar les flors i les plantes.

Una casa, doncs, ubicada en un extens i extraordinari espai natural que no solament ofería un ventall de possibilitats per a l'esbarjo, el passeig, l'entreteniment, els jocs, la conversa, la contemplació..., formidable per a viure i conuiu, per a formar-se i impartir classe, per a lliurar-se a la lectura i a l'activitat, per al treball i la contemplació..., sinó també un edifici ampli, amb totes les comoditats i els espais indispensables per a ubicar-hi les joves estudiants i les col·laboradores de la Residència: una sala destinada a biblioteca i classe; un menjador còmode i espaiós; habitacions suficients per a totes, ben dotades, exteriors i ben ventilades; una gran cuina amb un rebost amb tot l'indispensable; bugaders, lavabos i banys suficients per a totes... Un espai idíl·lic convertit en un vertader centre de cultura i formació, de vida col·lectiva i interclassista, on convisqueren, es formaren, estudiaren i treballaren, juntes i donant-se suport unes a altres, joves estudiants i mestres. Un vertader exemple de sororitat conformat i protagonitzat exclusivament per dones.

Des de la porta de la façana principal de la casa s'accedeix directament al menjador i des d'ací a les diverses estances de la planta baixa i al primer pis a través d'una monumental escala que es troba al fons. En el mateix buit de l'escala hi ha una habitació xicoteta on guardaven les màquines de cosir que usaven en el curs de tall i confecció, impulsat i dirigit per les estudiants mateixes amb la finalitat de confeccionar roba per als milicians que combatien al front i per a les colònies infantils. Una activitat que es feia les vesprades, una vegada acabades les classes.

El menjador és espaiós, gran i rectangular. Encara conserva la llar en un racó, al costat d'una gran finestra. A l'altra banda, hi havia un piano i vuit taules disposades de manera lateral. Allí, les joves residents i les professores menjaven juntes cada dia. El lloc que ocupaven els era assignat de manera fixa i en cada taula s'hi asseia una de les professores o de les col·laboradores, que es feia responsable de les joves, una fórmula introduïda en la Residència de Senyorettes de Madrid en 1922 i que, des d'aleshores, ja no s'havia abandonat. Cal suposar, a més, que les joves estudiants compartien espai, taula i menjar amb la resta de les xiques que hi eren esporàdicament de pas o hi romanien evacuades. I, igual que es feien càrrec de la neteja i la cura de la seua roba i de la seua habitació, hem de suposar que també s'encarregaven elles mateixes de servir el menjar i parar i desparar taula. L'hora de menjar, doncs, també tenia una funció social i educativa. Servia per a cohesionar el grup, per a distribuir

tasques i responsabilitats, per a relacionar-se i socialitzar-se, per a compartir experiències i coneixements, per a aprendre, debatre i reflexionar.

Des del menjador, a través d'una porta, s'accedia també al jardí. En els laterals d'aquesta porta hi havia dues habitacions amb portes grosses de fusta, on les joves deixaven les bicicletes que usaven diàriament per a passejar pels horts i per la població, aprofitant eixa llibertat de què disposaven no solament per a rebre visites de familiars sinó també dels joves amics de la població de Paiporta, amb qui quedaven a les vesprades i els dies de festa per a passejar i eixir en grup. Unes passejades i unes eixides que podien fer soles o en grup, amb altres residents, però també, el més habitual, acompanyades pels xics que les visitaven sovint.

En el menjador, també hi ha una porta, al costat de la qual hi havia un moble on es guardaven els coberts, els tovallons i les estovalles, per accedir a l'habitació on hi havia la biblioteca, oberta i accessible durant tots els dies de la setmana entre les 18 i les 20 hores, i al capdavant de la qual estava Sofia Rey Pavón, que s'encarregava també de les classes d'alfabetització que impartien algunes de les joves residents i les professores en aquesta mateixa habitació. Era una sala amb molta llum, gràcies a les dues grans finestres; una, orientada a la façana principal de l'edifici, i l'altra, a la part lateral, des de la qual es veia el passeig de les palmeres. Disposava d'un sofà i d'una taula grossa amb cadires. Tenia prestatgeries plenes de llibres i al costat d'una de les finestres (la que donava a la part principal de l'edifici) hi havia també una tauleta amb butaques per a poder llegir còmodament i lliurement. Un complement educatiu imprescindible per a fomentar i facilitar la lectura de les estudiants i contribuir a la seua formació intel·lectual i acadèmica per a la qual comptaven amb el suport de l'organització comunista Cultura Popular¹³ i que restava oberta no solament a les residents sinó a tota la comunitat.

En aquesta sala, un equip docent constituït per cinc professores impartia també les classes cada dia de la setmana, de dilluns a dissabte, dins d'un horari clarament definit i establert als matins. Cadascuna estava al capdavant d'una àrea de coneixement i s'organitzaven a través d'un pla de treball ben ordenat, sistematitzat i coordinat per una d'elles, Pilar Coll Alas. Allí, rebien classes de

¹³ La Secció de Biblioteques de Cultura Popular es creà en un primer moment amb la finalitat d'organitzar biblioteques obreres als centres d'organitzacions polítiques i sindicals. Amb l'inici de la guerra, es fixaren també l'objectiu d'arribar als diversos fronts de guerra, a les casernes i als hospitals, amb total sintonia i col·laboració amb les Milícies de la Cultura, i reprengueren la idea de les Misiones Pedagógicas de crear biblioteques en qualsevol racó d'Espanya, al mateix temps que organitzaven actes culturals i conferències.

Geografia i Història i d'Història de l'Art i de la Cultura, a càrrec exclusivament de la mateixa Pilar Coll fins que Josefa Aurora Burgueño Cayuela es responsabilitzà de les classes de Geografia; de Ciències Fisiconaturals i Matemàtiques, a càrrec de Josefa Vergé Rodríguez; de Gramàtica Castellana i Redacció, a càrrec d'Aurora García Castilla; de Literatura Castellana i Lectures Comentades, al capdavant de les quals estava Adelaida López Urmeneta, que assumí després l'àrea completa de Llengua i Literatura Castellana fins a l'arribada de Josefina González Rubio, que la va substituir. També rebien classes de Francès, de les quals es responsabilitzà Alicia Montejo Parra, que també assumí les classes d'Educació Física, impartides en l'espai exterior i en contacte directe amb el medi natural, i com a part important de l'educació integral que es pretenia aconseguir i fomentar. I tot això, juntament amb el foment d'hàbits de neteja i cura personal i l'educació per a la higiene, indiscutiblement lligat a la formació, que es duia a terme i s'impartia a les 8.30 hores, immediatament després de la classe de gimnàstica. Posteriorment, prenién el desdèjuni, el qual donava pas a les classes, que s'iniciaven a les 9.30 hores. Algunes de les residents, Manuela Gil, Carlota Rodríguez i Felicidad Odriozola, també col·laboraren en les tasques docents, sobretot en els moments més difícils de la Residència, en què la manca de professorat era ja una realitat.

Un aprenentatge que es complementava amb conferències, cursos de taquimecanografia (a càrrec d'una de les col·laboradores de la Residència, Petra González Guijo, la qual, al mateix temps, actuava també com a auxiliar de Secretaria), atenció i suport a l'estudi (a càrrec de la també secretària del Comitè Directiu de la Residència de Senyorettes, Esperanza González Ramos) i els ja al·ludits cursos de tall i confecció i tallers pràctics i experimentals. Unes activitats que, a excepció d'aquesta última, que es devia portar a terme en l'exterior, tenien lloc a les vesprades en el mateix espai reservat a la biblioteca i les classes, una vegada acabades aquestes.

S'organitzaren també conferències, probablement amb el suport de Cultura Popular. Unes, sobre temes generals, organitzades i impartides per les mateixes estudiants, amb la col·laboració i l'orientació de les professores. D'altres, sobre temes diversos, a càrrec de les professores i també de destacats professionals en el món de les ciències i l'art. Es pretenia no solament promoure la curiositat intel·lectual i facilitar l'adquisició d'una cultura general sinó també l'autoaprenentatge de les joves a través de la recerca cultural, el descobriment, la investigació, l'interès intel·lectual..., alhora que tractaven d'aconseguir, de

nou, un nivell de col·laboració i de participació entre les alumnes molt elevat i intens.

I, en aquest mateix espai, s'organitzaven igualment les classes que algunes de les joves residents, juntament amb les professores, impartien a les xiquetes que havien estat evacuades des de Madrid i amb les quals vivien. Unes classes a les quals devien poder assistir altres joves del poble, amb l'única intenció d'aprendre i augmentar o consolidar la seua cultura general amb aquelles que esporàdicament quedaven a la Residència buscant-hi protecció. Unes classes de cultura general, però també d'alfabetització, dirigides no solament a les joves de la població sinó també a les dones adultes. Un aprenentatge en comú que, per altra banda, reforçava els valors de solidaritat, cooperació, col·laboració i participació.

En aquesta mateixa planta també hi havia la cuina, a la qual es podia accedir des del menjador o des de la biblioteca. Davant d'aquesta, a mà esquerra, hi havia un lavabo i la porta de la cuina i la del safareig. La cuina era gran, tenia un rebost i un gran finestral que donava a la façana lateral i al jardí.

I, al fons del menjador, com ja hem indicat, encara es conserva la impressionant escala de fusta a través de la qual s'accedeix a la planta superior. En el replà, des del terra fins al sostre, hi havia una gran vidriera amb vidres de multitud de colors i mides units per tires de plom, que en l'actualitat ha desaparegut.

Una vegada en el primer pis, s'accedeix, a través d'una porta situada a la dreta, a les habitacions que estaven destinades al personal auxiliar i les professores, i a través d'una altra porta situada a l'esquerra s'arriba a un distribuïdor gran pel qual s'accedia a les habitacions de les joves residents i les xiquetes evacuades, un total de 5, amb capacitat per allotjar-hi entre 5 i 7 persones. A l'esquerra hi ha una habitació, i davant d'aquesta, una altra. Al fons s'hi troba una altra habitació i des d'aquesta s'accedeix, encara, a altres dues, una a la dreta i l'altra a l'esquerra. Totes les habitacions constaven de balcons i amplis finestrals i accés directe a banys i lavabos. Cada habitació tenia també una còmoda i cadascuna de les residents que allí s'allotjaven disposava d'un calaix. També tenien un armari per a poder penjar-hi la roba i, en el mateix accés al bany, hi havia una habitació xicoteta amb algunes perxes, on dipositaven la roba bruta.

Un espai, doncs, perfecte per a facilitar una educació integral i completa que oferia multitud de possibilitats per a l'aprenentatge i la convivència dins d'un ambient de seguretat i protecció, allunyats dels perills de la guerra. Un espai que cal, ara, rehabilitar i dignificar.

5. ELS DOCUMENTS

DOCUMENT I¹⁴

RESIDENCIA DE ESTUDIANTES

GRUPO UNIVERSITARIO. La necesidad de atender a los numerosos niños que en Madrid se vieron privados de asistencia en los primeros meses de guerra, llevó a utilizar los pabellones, comedor y servicio del Grupo Universitario como Guardería infantil.

Posteriormente los locales de la Residencia fueron dedicados a alojamiento de fuerzas militares.

Suspendidos los cursos de ampliación de Análisis químico, de carácter práctico, que venían dándose en la Residencia, para alumnos que se disponían a salir al extranjero, los Sres. Ranedo, González, Portillo y Gallego Sáez han continuado en la Facultad de Farmacia sus trabajos acerca de la obtención de anestésicos derivados del alcohol bencílico, determinación cuantitativa del aldehído cináurico en la esencia de canela, análisis de silicatos, estudio de tiosulfatos complejos, etc.

GRUPO FEMENINO. El Grupo Femenino de la Residencia de Estudiantes ha cerrado sus locales de Madrid y se ha instalado temporalmente en el pueblecito de Paiporta (Valencia), dirigido por un Comité que preside la profesora Regina Lago. La labor cultural que desarrolla este grupo se acomoda a las siguientes normas:

- a) Ensayo de fusión en vida colectiva, de núcleos de muchachas de distinta procedencia bajo el punto de vista cultural (estudiantes, obreras y campesinas).
- b) Clases organizadas por las estudiantes y profesorado, para las otras muchachas que conviven con ellas, así como para las que habitan

¹⁴ COMISIÓN DELEGADA DE LA JUNTA. *Trabajos de investigación y ampliación de estudios*. València: Ministerio Instrucción Pública (MIP)-JAE, Gráficas Vives Mora, 1937, p. 69-70.

en el pueblo a quienes les interese, hasta completar el grupo que permitan las posibilidades de local.

1. Matemáticas (Aritmética y Geometría). Prof. Josefa Vergé.
 2. Geografía e Historia. Prof. Srta. Pilar Coll.
 3. Gramática y Ejercicios de Redacción. Prof. Srta. Aurora García Castilla.
 4. Francés. Prof. Srta. Alicia Montejo.
 5. Lecturas comentadas y Literatura. Prof. Srta. Adelaida López Urmeneta.
 6. Ciencias Físico Naturales. Prof. Srta. Josefa Vergé.
 7. Historia del Arte y de la Cultura. Prof. Srta. Pilar Coll.
 8. Taquí-Mecanografía. Prof. Srta. Petra González Guijo.
- c) Curso de charlas sobre temas generales a cargo de las mismas estudiantes, con la colaboración del profesorado.
- d) Curso de conferencias sobre temas diversos a cargo de personas destacadas en la Ciencia y en el Arte. Para la organización de estas conferencias se cuenta con el apoyo de Cultura Popular, que se ha encargado de la formación de una Biblioteca.
- e) En colaboración con el Ministerio de Agricultura, se establecerán ensayos prácticos de avicultura, apicultura y cunicultura, así como también algunos cultivos agrícolas.
- f) Clases de cultura general para los adultos de la localidad.
- g) Creación de 10 becas para muchachas obreras y campesinas que posean aptitudes para el estudio.
- h) Además de las distintas clases indicadas anteriormente, se ha organizado un curso de corte y confección con la finalidad de que las alumnas contribuyan con su trabajo a la confección de ropas para el frente de guerra y para colonias infantiles.

DOCUMENT I I¹⁵

RESIDENCIA DE ESTUDIANTES. GRUPO FEMENINO. PAIORTA
(VALENCIA)

REGINA LAGO GARCÍA, como Presidente del Comité de la Residencia de Estudiantes, Grupo Femenino de Paiporta,

CERTIFICO: Que los colaboradores y becarias que a continuación se citan, realizan los trabajos siguientes:

Aurora Burgueño, Prof. de Geografía, da clase los M. J. S. de 10.30 a 11.30.

Alicia Montejo, Prof. de Gimnasia y Francés, da clase diaria de 8 a 8.30 y de 9.30 a 10.30.

Pilar Coll, prof. de Historia, da clase los L. M. V. de 10.30 a 11.30.

Josefina Vergé, Prof. de Matemáticas, da clase los M. J. S. de 15.30 a 16.30.

Adelaida L. Urmeneta, Prof. de Gramática, da clase diaria de 11.30 a 12.30. (No figura en nómina por estar agregada como Catedrático en el Instituto Escuela).

Sofía Rey Pavón, Bibliotecaria, de 18 a 20 (tarde).

Esperanza González, Encargada de estudios de las becarias.

Petra González, Auxiliar de Secretaría.

BECARIAS.- Teófila Estévez, Isabel Gallego, Julia Iglesias, Tomasa García, Gloria Rubio, Carmen Gallego, Josefa Torres, Elvira Rubio, María Luisa García, Rosario García.

El profesorado antes citado, aparte de las clases, organiza pequeñas charlas para las alumnas, colaborando en la formación moral y cultural de éstas.

Las becarias asisten a las clases y algunas de ellas se están preparando para el ingreso en el Bachillerato Obrero. También han organizado una clase de corte y confección, dirigida por una de ellas, en la que confeccionan ropa para las Colonias y Guarderías Infantiles.

Aparte de las becarias que se citan, hay dos más del Patronato Jorge Calvo, que también asisten a las clases.

Este plan de Trabajo, fue aprobado por el Ministerio en un informe presentado recientemente al Sr. Subsecretario de Instrucción Pública.

¹⁵ «Expediente Centros de la Junta», CDM-Resid, JAE/155/36/23.

Paiporta, 4 de Agosto de 1937.= Por el Comité: REGINA LAGO (Rubricado).= Hay un sello en tinta del «Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes. Residencia de Estudiantes. Grupo Femenino».

RESIDENCIA DE ESTUDIANTES. GRUPO FEMENINO. PAIPORTA
(VALENCIA)

Aurora Burgueño:

200 ptas. mensuales como Profesora de Geografía.

Alicia Montejo:

200 ptas. mensuales como Profesora, y

Dos tercios del sueldo como Prof. de Instituto.

Pilar Coll:

200 ptas. mensuales como Profesora.

Josefa Vergé Rodríguez:

200 ptas. mensuales como Profesora.

Soffa Rey:

200 ptas. mensuales como Bibliotecaria.

Esperanza González:

200 ptas. mensuales como Encargada de Estudios.

Petra González:

200 ptas. mensuales como Auxiliar de Secretaría.

Teófila Estévez:

200 ptas. mensuales como Becaria.

Isabel Gallego:

200 ptas. mensuales como Becaria.

Julia Iglesias:

200 ptas. mensuales como Becaria.

Tomasa García:

200 ptas. mensuales como Becaria.

Gloria Rubio:

200 ptas. mensuales como Becaria.

Carmen Gallego:

200 ptas. mensuales como Becaria.

Pepita Torres:

200 ptas. mensuales como Becaria.

Elvira Rubio:
200 ptas. mensuales como Becaria.

María Luisa García:
200 ptas. mensuales como Becaria.

Rosario García:
200 ptas. mensuales como Becaria.

Valencia, 9 de Agosto de 1937

RESIDENCIA DE ESTUDIANTES. GRUPO FEMENINO. PAIORTA
(VALENCIA)

Dolores Mora Carmona:
200 ptas. mensuales como Becaria.

Elena del Pozo:
200 ptas. mensuales como Becaria.

Margarita Población:
200 ptas. mensuales como Becaria.

Valencia, 23 de Agosto de 1937

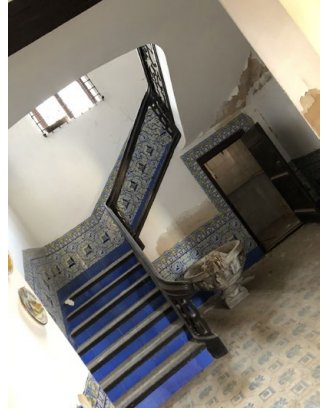
RESIDENCIA DE ESTUDIANTES. GRUPO FEMENINO. PAIORTA
(VALENCIA)

REGINA LAGO GARCÍA, como Presidente del Comité de la Residencia de Estudiantes (Grupo Femenino), de Paiporta:

CERTIFICO: Que las compañeras Lola Mora Carmona, Elena del Pozo y Margarita Población son becarias de esta Residencia, la primera de las cuales es estudiante de Magisterio y las otras dos asisten a las clases organizadas por esta Residencia, colaborando con sus compañeras en la confección de ropas para los niños de las Colonias.

Paiporta, 23 de Agosto de 1937.= Por el Comité: REGINA LAGO (Rubricado).= Hay un sello en tinta del «Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes. Residencia de Estudiantes. Grupo Femenino».

6. LES IMATGES

A i B-Una imatge del menjador. Al fons, l'escala d'accés a la primera planta i una xicoteta habitació en el buit de l'escala, on guardaven la màquina de cosir. Des del menjador, a través d'una porta, s'accedia al jardí. En els laterals d'aquesta porta hi havia dos habitacions amb portes grans de fusta, on les residents deixaven les bicicletes que usaven diàriament per a passejar pels horts i per la població. Al menjador s'accedia directament des de la porta principal de l'edifici però també s'hi arribava des de l'entrada lateral de la casa, per on normalment entraven les residents.

C-El menjador era espaiós, gran i rectangular. Tenia una llar en un en un racó, al costat d'una gran finestra. A l'altra banda de la llar hi havia un piano. Comptava amb buit taules disposades de manera lateral, on menjaven les residents i les professores. Al capdavant de cadascuna de les taules hi havia una responsable i totes tenien el seu lloc fixe.

D-Per aquesta porta, s'accedia des del menjador a l'espai destinat a biblioteca, on també s'impartien les classes. Al costat d'aquesta porta hi havia un moble en el qual es guardaven els coberts, els tovallons i les estovalles. Davant de la biblioteca, a mà esquerra, hi havia un lavabo, la porta de la cuina i la del safareig. La cuina era gran, tenia un rebost i un gran finestral que donava al jardí. Hi havia una taula gran en el centre de la cuina.

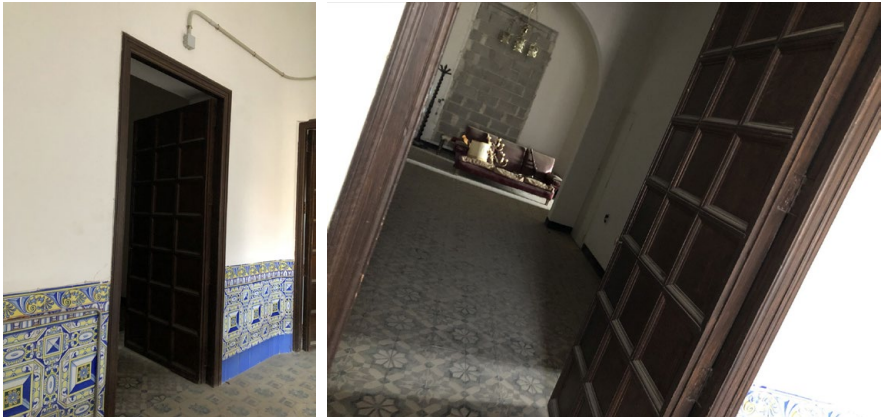
E-La biblioteca tenia una finestra que donava a la façana principal de l'edifici i una altra que donava a la part lateral. Disposava d'un sofà i d'una taula gran amb cadires, que s'usava per a les classes. Tenia prestatgeries amb llibres i al costat d'una de les finestres (la que donava a la part principal de l'edifici) comptaven amb una tauleta amb butaques per a poder llegir còmodament i lliurement.

F i G-Una vista de l'espaiós i formidable menjador des de la primera planta de l'edifici.

H i I-Detall de l'espectacular escala de fusta a través de la qual s'accedia a les habitacions de la planta superior. En el replà, des del sòl fins al sostre, hi havia una gran vidriera amb cristalls de multitud de colors i mides units per tirs de plom.

J-Una vegada en el primer pis, a mà dreta s'accedia a les habitacions destinades al personal auxiliar i les professores. Davant de l'escala hi havia un lavabo i a l'esquerra una porta que comunicava amb un distribuïdor gran per el qual s'accedia a les habitacions de les residents. En el distribuïdor hi havia una còmoda.

K-Imatge del distribuïdor a través del qual s'accedia a les diverses habitacions de les residents, un total de cinc. A l'esquerra hi havia una habitació i davant d'aquesta una altra. Al fons s'hi trobava altra habitació i des d'aquesta s'accedia a altres dues, una a la dreta i altra a l'esquerra. Totes les habitacions comptaven amb balcons i amplis finestrals i accés directe a banys i lavabos. Tenien capacitat per allotjar entre 5 i 7 persones.

L-M-N-O-P-Q-Detalls de les habitacions i dels bany. Cada habitació disposava d'una còmoda i cadascuna de les residents que allí s'allotjaven en disposaven d'un calaix. També comptaven amb un armari per a poder penjar la roba. En el mateix accés al bany, hi havia una xicoteta habitació amb algunes perxes i una taleca menuda per a cadascuna d'elles per a dipositar la roba bruta.

R1-R2-Junt a la casa de dues plantes destinada a la Residència es trobava l'habitatge dels estatgers, d'una sola planta, i el magatzem, on s'hi guardaven els aliments necessaris per a la manutenció de les residents, les professores i el personal auxiliar. En les fotos, interior de la casa habitada pels estatgers.

S1-S2-Façana de l'edifici amb la porta d'accés a la casa d'una sola planta dels estatgers (la més allunyada) i la porta d'accés al magatzem (la primera de les portes, sobre la qual es conserva el nom en taulellets de "Huerto de las Palmas").

T-Interior del magatzem.

U1-2-3-4-5-Restes dels estables, de grans dimensions, ubicats en la part posterior de la casa, on realitzaven assajos pràctics d'avicultura i cunicultura.

U-6-Una vista de la part posterior de la casa on s'ubicaven els estables.

VI-2-3-4-5-6-Vistes des de la torre de l'esquerra de la casa, a la qual s'accedia a través d'una escala exterior

W-Impressionant caldera de llenya que procurava calor a tota la casa i que encara s'hi conserva.

X 1-2-3-Part lateral de la casa porxada per on accedien les residents a l'interior de la casa. Només entrar, a mà dreta hi era una porta que donava accés a la biblioteca-sala de classe. A l'esquerra hi havia un lavabo, la porta que donava a la cuina i altra porta per la qual s'accedia al safareig. Enfront d'aquesta entrada hi havia un accés al menjador.

Y 1-2-Vista actual de la casa. La primera porta, començant per l'esquerra, és l'accés principal a la casa. En la part de baix s'hi trobava la cuina, la biblioteca-sala de classe i el menjador. En la part superior, les habitacions. La finestra que s'hi troba a l'esquerra de la porta (mirant de front) dóna a la biblioteca-sala de classe i la que s'hi troba a la dreta dóna al menjador. La següent porta és la de la casa dels estatgers, només la planta baixa. I la tercera porta, l'accés al magatzem.